

תענית בכורים מוקדם

תוספות מסכת פסחים דף קח עמוד א

רב ששת הוה יתיב בתעניתא - לאו דוקא אלא שומר עצמו מלאכול אי נמי היה מקבל עליו ממש תענית כדי שיהא נזכר ונזהר מלאכול והבכורות נהגו להתענות ערב פסח דקתני במסכת סופרים (פרק כא הלכה ג) שאין מתענין בניסן אלא הבכורות בערב הפסח.

מסכתות קטנות מסכת סופרים פרק כא

מנהג רבותינו שבמערב להתענות שלשת ימי צום מרדכי ואסתר פרודות, ולאחר פורים, שני וחמישי ושני. ולמה אין מתענין אותן בחדש ניסן, מפני שבאחד בניסן הוקם המשכן, ושנים עשר נשיאים הקריבו קרבנם לשנים עשר יום, יום לכל שבט ושבט, וכל אחד היה עושה ביומו יום טוב; וכן לעתיד לבא עתיד המקדש להבנות בניסן, לקיים מה שנאמר, אין כל חדש תחת השמש. לפיכך אין אומרים תחנונין כל ימי ניסן, ואין מתענין עד שיעבור ניסן, אלא הבכורות שמתענין בערב הפסח, והצנועים בשביל המצות כדי שיכנסו לפסח בתאווה, והתלמידים מתענין בו בשני ובחמישי ושני, מפני חילול השם ומפני כבוד תורה שנשרפה; במה דברים אמורים בציועה, אבל לקרוא צום בציבור אסור, עד שיעבור ניסן.

בית הבחירה (מאירי) מסכת פסחים דף קז עמוד ב

ובתלמוד המערב וכן במסכת סופרים מצריכים מצד אחר לבכורות להתענות בערבי פסחים לזכר מכה בכורות ותשועת בכורי ישראל וכן נוהגים בקצת מקומות באשכנז ובצרפת ואין בה סרך הכרח כלל:

שולחן ערוך אורח חיים הלכות פסח סימן תע ס"א

הבכורות א' א' מתענין בערב פסח, (ב) א' א' ב' בין בכור מאב בין בכור [א] א' מאם. ויש מי שאומר (ג) ב' שאפילו ב' נקבה בכורה מתענה, (ד) ג' ואין המנהג כן (מהרי"ל).

שם ס"ב

אם חל (ה) ערב פסח בשבת, יש אומרים שמתענים הבכורות (ו) א' א' ב' ביום ה', ב' ויש אומרים (ז) ג' שאינם מתענים כלל. הגה: אבל ד' יש לנהוג כסברא הראשונה. ונוהגין (ח) כשהאב בכור, (ט) ב' ה' ד' האם מתענה תחת בנה הבכור כשעדיין קטן; ו' ואם אין האב בכור, הוא מתענה בעד בנו (י) עד שיגדל.

תרומת הדשן סימן קכו

שאלה: ערב פסח שחל להיות בשבת מתענין הבכורות או לאו, ואם מתענין באיזה יום מתענין? תשובה: יראה דמתענין ביום חמישי שלפני השבת, וכן ראיתי בימי חורפי בספר רוקח. וכן שמעתי דחד מרבנותא רצה להוכיח דלא מתענין כלל, מהא דמייתי מרדכי פ' מקום שנהגו דפליגי אמוראי בירושלמי איתא דרבי לא אכל בערב פסח. חד סבר משום דבוכרא הוא, וחד סבר דהוה מתענה משום דאיסטניס הוה. והשתא אי סבירא לן דלמ"ד משום בוכרא מתענין צריכין להתענות אף כשחל בשבת לפני השבת, א"כ אמאי פליגי אמוראי משום מאי התענה רבי, תפשוט להו מהיכא דחל בשבת אם התענה ביום שלפניו, דודאי בשבת אין מתענין, א"כ ודאי משום בוכרא התענה בכל שנה. דאי משום איסטניס מה היה מועיל לו התענית שלפני ע"פ, שלא יהא איסטניס מלאכול מצה ליל פסח באכילת תאווה, ואם לא התענה רבי לפני השבת, תיפשוט איפכא דע"כ לאו משום בוכרא התענה בכל שנה. אע"כ גם למ"ד משום

בוכרא סבירא דאין מתענין כלל, כשחל ע"פ בשבת ותו ליכא למיפשט מידי. ונראה לדחות, דאיכא למימר דלא ידעי אמוראי היאך עביד בשבת, ואין זה דוחק דכה"ג אשכחן פ' אלו דברים /פסחים סו ע"א/ בבני בתירה שהיו נשיאים ונתעלמה מהן כשחל ע"פ בשבת, אם קרבן פסח דוחה שבת או לאו, והיאך שכחו מה עשו בשנים הראשונים? אע"כ בשנים מרובות לא חל להם ע"פ בשבת, ונשתכח מהן הדבר אע"פ שהיתה מילתא דצבור כו', כ"ש שנוכל לומר מילתא דיחידאי דנשתכח גם בימיו לא חל כ"כ בשנים מרובות.

ספר האגור הלכות לישת מצה סימן תשעא

פסק גדול בדורו מה"ר יעקב מולין כשחל ע"פ בשבת יתענו הבכורות ביום חמישי לפניו. אכן מורי אבי ז"ל לא הנהיג כן אלא שלא להתענות כל עיקר הואיל ונדחה נדחה מאחר שאינו אלא מנהג.

שו"ת מהרי"ל סימן קי

שאלה]א וגם תענית בכורות בערב פסח כשחל פסח ביום א' אמאי דוחין ליום ה' ולא יצומו ביום ו'. [תשובה] וכשחל פסח באחד בשבת כתב הרוקח להתענות הבכורות ביום ה', ואיני יודע מה תמיה דמר דשאל הטעם. אי משום דאין זמן הנסג הא כל ערבי פסחים נמי דהנסד היה בחצי לילה ט"ו והם מתענין י"ד, אלא כיון דאי אפשר בזמנו מקדימין ליה לזכר בעלמא כמו תענית אסתר לפי המיימוניה אעפ"י שתעניתה היה בניסן בי"ט ראשון של פסח ומשום דאי אפשר מקדימין ליה, וכשחל פורים ביום א' מקדימין ליה ליום ה' משום כבוד שבת, כיון דאינה פורעניות כשאר תעניותו באב וכל הני [דתנ' בהן] דמאחרין ולא מקדימין הכא נמי הך תענית כה"ג מקדימין ליה. אע"ג דכשחל פסח בשבת לא מקדימין ליה, היינו משום דהוי בזמנו, אבל כה"ג הואיל ואדחי אדחי. ושמא אי הוה אפשר דחייל פורים בשבת, דלמא לא הוו מקדימין תענית אסתר מזמנוט וכ"ש לפי ר"תי והשאלתותיא דמפרשייב תירוץ אחר משום די"ג זמן מלחמה והוי זמנו ממש בי"ג, ואפי' מקדימין ליה הואיל ואידחי אידחי [כ"ש] דאיכא ראייה טפי.

שולחן ערוך אורח חיים הלכות מגילה ופורים סימן תרפו

תענים ב' } בי"ג באדר; ואם חל פורים באחד בשבת, א' < מקדימין (ג) ג להתענות ביום חמישי. הגה: ותענית זה אינו חובה, ב' < לכן יש להקל בו לעת הצורך, כגון: מעוברות א) או מניקות או לחולה שאין בו סכנה, ואפי' רק כואבי עינים, שאם ג' } (ד) מצטערין הרבה לא יתענו (ה) ויפרעו אח"כ, אבל שאר בריאים (ו) ד ד' } לא יפרשו מן הצבור (חדושי אגודה בשם מחזור ויטרי). ואם חל פורים ביום א', שמתענין ביום ה' שלפניו, וחל בו ברית מילה, (ז) מותר [ה] ה' } לאכול על המילה, <ב> ולמחר ביום ו' יתענו האוכלים (הגהות מנהגים).

שו"ת אגרות משה אורח חיים חלק ד סימן סט

ד' תענית בכורים כשחל ע"פ בשבת ובדבר ערב פסח שחל בשבת, הנה לענין לצום הא מפורש /שו"ע או"ח/ בסימן ת"ע ס"ב שבע"ש פשיטא שאין מתענין והמחלוקת הוא דלהי"א אין מתענים כלל ולי"א הראשון מתענים ביום ה' והרמ"א כתב שנוהגין כסברא הראשונה, היינו שמתענים ביום ה' ולא ראיתי מחלוקת בזה, שלכן אלו הנוהגין לצום פשיטא שצריכים לצום ביום ה'. אבל במדינותינו שרובא דרובא אינשי מצד חולשת הדורות אין מתענין אלא עושין סיום מסכת שבזה יש להסתפק אם נעקר לגמרי ענין התענית מע"ש וחל על יום ה' מתחלת התקנה כמו שלא היו מתקנין כלל בערב פסח שלכן לא שייך גם הפטור מצד הסיום במה שיעשה ע"ש, או שעדיין עיקר החיוב הוא על ע"פ =ערב פסח= אף שלמעשה אין מתענין בו אבל מה שמתענין ביום ה' הוא משום דא"א ליפטר מהחיוב שנעשה עליו בלא תשלומים ביום אחר, שא"כ שייך הסיום גם בע"ש =בערב שבת= ליפטר מעיקר החיוב ולא שייך לחייבו שוב להתענות ביום האחר. אבל לכאורה העירני נכדי החו"ש מר מרדכי נ"י דהא יום הע"ש אינו היום שנתחייב אלא השבת דהוא ע"פ הוא היום שנתחייב ונמצא שלא שייך כלל יום הע"ש דהוא י"ג בניסן להתענית, אבל מצינו כה"ג בתענית אסתר

כשפורים חל באחד בשבת שאיתא /שו"ע או"ח/ בסימן תרפ"ו סעי' ב' ברמ"א דאם חל ברית מילה ביום ה' מותרין לאכול על המילה ולמחר ביום ו' יתענו האוכלים, הרי חזינן דבנדחה משבת על יום ה' הוא דחיה בעצם גם על ע"ש ולא ביחוד על יום ה', והוא משום דהדחיה הוא רק על יום הסמוך להתענית, וכדחזינן מזה גופא שאמר שיתענו למחר ביום ו' ולא ביום ד' הקודם כשידעו שיש להם ברית מילה למחר ביום ה' שמתענין, וגם חזינן שבט"ב = שבט' באב = שחל בשבת שנדחה ליום א' שבעל ברית אינו משלים תעניתו כדאיתא /שו"ע או"ח/ בסימן תקנ"ט סעי' ט' לא הוזכר שיתחייב להתענות למחר ביום י"א באב, והוא פשוט דלא שייך להתחייב להתענות בשביל תענית המחוייב שהתירוהו לו אלא ביום הסמוך שלכן רק ביום עשירי באב שייך להתענות כשלא יכלו מחמת שהיה בשבת ולא בי"א וכן לא בעשירי דאדר, וא"כ מה שמתענין ביום ה' שאינו סמוך לשבת שהוא יום התענית צריך לומר שהחשיבוהו כסמוך מחמת דיום ע"ש אינו ראוי כל כך להתענות, ומחמת שאירע זה הרבה פעמים ולא רצו שתהיה שנה בלא תענית זה ולחייב בע"ש לכל ישראל לא רצו הוכרחו להחשיב גם את יום ע"ש מעיקר החיוב לענין זה שאם יהיה י"ג באדר בשבת יוכלו לדחותו ליום ה', וממילא כיון שיום ע"ש הוא מעצם החיוב נהי שלכל ישראל לא רצו לקבוע למעשה יום ע"ש לתענית וקבעו ביום ה' מ"מ יחידים שהתירום שלא להתענות ביום שהתענו כל ישראל חייבין להתענות בע"ש שהוא ג"כ יום החיוב בעצם ויחידים רשאין להתענות בו, אבל ביום ד' הקודם וכן בי"א באב שאינו יום הסמוך לא שייך להתענות אז, דמה שחייבום למי שהתירו לאכול מצד הברית מילה לא היה זה כהא דלוחה תעניתו שליכא זה בתעניות שחייבו חכמים בשביל הדברים שאירעו בהן דבימים האחרים הא לא היה זה אלא שאת יום הסמוך החשיבו ששייך לזה, שנמצא כשמתענים היחידים בע"ש הוא ביום החייב בעצם ומתענים בדינא לא לתשלומי פרעון שזה ליכא.

וא"כ גם בתענית בכורים כשחל ע"פ בשבת להסוברים דמתענין ביום ה' נמי צריך לומר דגם ע"ש החשיבו כמו מעיקר החיוב לענין זה שיוכלו לדחות התענית ליום ה' משום שיתחשב סמוך ליום החייב. ונוגע זה לכאורה לענין אם נפטר בעשיית סיום גם כשיעשה בששי ול"ד לעשה סיום בשבת שהוא ודאי עיקר החיוב שלא יפטר משום שלא יתוסף כלום מצד הסיום בשבת על חיוב האכילה מצד שבת ואף סעודת ברית מילה בשבת אינו מוסיף כלום ולא שייך ליפטר בשביל זה מאחר שלא פטרו בשביל שבת עצמו, אבל בע"ש שליכא חיובי אכילה כשנעשה חיוב אכילה מצד מצוה כברית מילה וסיום מסכת שייך שיפטר מעצם החיוב. או שבתענית בכורים ליכא לכלל זה דאין זה מכלל תענית צבור ושייך לומר שהע"ש לא שייך כלל להתענית אלא שתיקנו כשחל ע"פ בשבת גם עיקר התענית על יום ה' שלכן לא שייך הפטור מצד הסיום בע"ש, וזהו הספק שכתבתי ששייך להסתפק.

אבל כשנעניין לא שייך להסתפק דהא לא מסתבר לפוטרו ביום ה' כשמתענין כל הבכורים שהוא יום הקודם מחמת שלמחר יהיה לו סיום ואף כברית מילה שודאי יהיה לו למחר לא מסתבר לפוטרו מאחר שהיום מתענין למעשה וגם הוא הרי מותר להתענות ואם שייך להסתפק הוא דאולי לא יועיל סיום אחד ביום ה' לבד דאם נדמה לתענית אסתר הרי כשהיה ברית מילה ביום ה' כשמתענים כל ישראל צריכים אלו דאכלו להתענות למחר ביום ו'. וא"כ לא יפטרו אלא כשהיה להם סיום בשני הימים ביום ה' וביום ע"ש וזה היה נראה יותר לכאורה, אבל למעשה אין להחמיר בזה כיון שעצם החיוב הוא רק ממנהגא ואיכא י"א שאינם מתענים כלל כשחל ע"פ בשבת לכן יש להקל בעשיית סיום יום אחד אבל דוקא ביום החמישי יום שהבכורים מתענים לי"א הראשון שנוהגין כן.

ספר מהרי"ל (מנהגים) הלכות ערב פסח אות ה

ואמר שאין רשאין לסעוד הלילה טרם בדיקת חמץ. וא"כ מתי שחל כן יש בכורים שצריך לבדוק הרבה חדרים ועליות בבירה גדולה ומצטערין מפני התענית דצריכין לבדוק חמץ ג"כ באותה הלילה. ואמר מהרי"ל [סג"ל] דקצת דעתו נוטה שיאכל בין השמשות הואיל דאשכחן ראב"ן גם בתענית דימים הנוראים היה לעולם אוכל אחר שיצאו מבה"כ דחשבינן ליה צערא בעלמא. ותענית זה קל מאד דהא ר' יחיאל הוא מתיר לו מיני תרגימא. ועדיף ליה לאכול בין השמשות דעדיין לא התחיל זמן בדיקת חמץ ממה שיאכל אחר חשיכה ועובר תקנתא דרבנן כך היה נראה. אמנם סיים דבריו ואמר לא סמיכי אנפשיה, אך אי מצטערא ליה ממציא אחד הבודק בשבילו, או יטעום טעימא בעלמא דלא שייך בה אימשוכי.